

KULTSÁR ISTVÁN (1760–1828), A KÖNYVKIADÓ

A szöveget ellenőrizte: Hidvégi Violetta történész, levéltáros

*Török Országi Levelek,
mellyekben
a Ildik Rákóczi Ferentz
Fejedelemmel Bújdosó Magyarok Története
más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt
barátságossan eléadatnak.*

*Irta
Mikes Kelemen
az említett Fejedelemnek néhai Kamarássa.
Most pedig
az eredetképpen való Magyar Kézírásokból
kiadta
Kultsár István
Az Ékesszóllásnak Tanítója.
Szombathelyen
Nyomtatta Siess Antal Jósef.
1794*

Az Olvasóhoz¹

Midőn ezen Levelek kiadását magamban eltökéltem, a magyar történetek gyarapítására igyekeztem. Nem is kételkedem, hogy célomnak meg ne feleljen iparkodásom. Több magyar uraknak emlékezetes dolgai bőven, s hitelesen fel vannak itt jegyezve. Nevezet szerint emlékeznek a levelek Rákóczi Ferenc fejedelemtől, Rákóczi Józseftől, és Györgyről az ő fiairól, gróf Bercsényi, Esterházy, Csáky, Forgách, br. Zay (...) s a többi urakról, kiknek bujdosó állapota nem csak az ő nemzetségeikre nézve; hanem a hazára nézve is érdemes a vizsgálásra.

De az ő történeteik megvilágosítására szükséges előbb némely körülményekre figyelmeznünk. I. Lipót császár alatt sok főrendű magyarok eltökélték magukban, hogy a császár ellen feltámadnának, és 1700-ban ezen támadás vezérévé II. Rákóczi Ferencet, Zsigmond, I. és II. György erdélyi fejedelmek unokáját, választották. (...) Ez 1674-ben Szt. Mihály havának [szeptember] 4. napján a Zemplén vármegyei Borsi nevű helyben született. Atyja I. Ferenc fejedelemtől, anyja Zrínyi Ilona volt.

I. Rákóczi Ferenc a Zrínyi, Frangepán, Nádasdy, és Trattenbachhal való szövetsége miatt halálra ítéltetett volna, de az anyja Báthori Zsófia, neki kegyelmet nyervén, Munkácsra 1677-ben magános életben meghalt. (...) Zrínyi Ilona a megöletett Zrínyi Péter leánya,

¹ MTAK, Kézirattár: 522.881 (duplum példány 541.272). A cím szöveghű közlés.

férjének halála után második házasságra lépett. Thököly Imre, az új férje, a török segítségével erdélyi fejedelemségre kapott ugyan, de Lipót császár erejének meg nem felelhetvén feleségével együtt Törökországba költözött, ahol 1703–1705 táján mindketten meghaltak. (...)

II. Rákóczi Ferenc az összeszövetkezett rendek vezérlését 1703-ban oly szerencsésen kezdte, hogy az ország nagyobb részét hamarjában meghódította. Haszontalan volt mind Lipót, mind József császárnak ezen támadás lecsendesítésére fordított iparkodása. Sőt magának Rákóczinak igyekezete sem volt elegendő a tűznek eloltására, míg a táborozó hadnak rendetlensége, és a vezérek tudatlansága miatt meg nem fordult a szerencse. (...) Látván azért sokan a rendek közül egy részről a veszedelmek napról napra való növekedését; más részről I. József császár kegyes ajánlásait szívükre vévén; Szatmáron gróf Pálffy János, és Károlyi Sándor közbenjárására 1711-ben békességet kötöttek. Ezen békesség cikkelyeit Rákóczi vagy gyanúságtól, vagy reménységtől viseltetvén el nem fogadta, hanem József és György fiait a császár keze alatt hagyván maga Lengyelországba, onnét Franciaországba, végre pedig a török birodalomba költözött, s így a Levelekben említett urakkal együtt maga magát számkivetette.

Társai között legnevezetesebb volt gróf Bercsényi Miklós, Ung vármegyének örökös főispánja, aki az egész háborúság alatt Rákóczinak fő tanácsadója, és holtig elválhatatlan lelki barátja volt. Ez a gróf Druget, és Csáki házból való két felesége után, harmadszor Törökországban házasodott, nemes Kőszegi Zsuzsannát vévén feleségül. (...) Az első grófnétől maradt László nevű fia, Franciaországban egy magyar lovas sereget állított. És ennek a fia az a nagyméltóságú gróf Bercsényi Antal, aki a zenebonáktól távozván most Bécsben keresett nyugalmat.

Rákóczi fiai is kiszabadultak idővel a császár hatalmából. György ugyan előbb, aki Párizsban minden emlékezet nélkül halt meg, József pedig később, akit az atyja halála után a portára hívtak; Károly császár ellen nagy pompával erdélyi fejedelemnek, és Magyarország vezérének neveztetett. (...) De hamar elmúlt ez a pünkösdi királysága, mert (...) tőle a magyarok mindnyájan elidegenedtek.

A főurakon kívül sok házi tiszt, és cseléd is kiköltözött. Mikes Kelemen is, aki Erdélyt, s hazáját Zágonyt többször emlegeti, Rákóczi Ferencnek udvari tisztje, kamarása volt. (...) Rákóczi József, Csáky, és Zay halála után a magyarok elöljárójává lett. De kevés ideig viselhette tisztségét; mert Tót Ferenc generális bizonyítása szerint már 1762-ben, az ő halála után az egész bujdosó társaság eloszlott. Ez a bizonyítás annál hitelesebb, mivel az említett generális úr, Tót Andrásnak Bercsényi tisztjének fia, akkor már mint francia pattantyús hadnagy Konstantinápolyban volt, most pedig a királyhoz való hűsége miatt eljött Franciaországból, és tavaly Szt. Mihály havának [szeptember] 22. napján Tarcsán, Vas vármegyében 62 esztendősen meghalt.

Vedd azért szívesen kedves Olvasó Mikesnek, ily bizonyos tanúnak, a levelekbe elhintett, s a nényéhez Konstantinápolyba intézett tudósításait, melyek bizonyára egy magyarhoz képest méltók az ismeretre. De, ha a magyar történetekben nem gyönyörködnél is, gyönyörködhetsz az egyházi, és polgári török szokások leírásában; gyönyörködhetsz a régi, és újabb történetekből szedett mulatságos példákban; gyönyörködhetsz a vidám szívnek, és friss elmének barátságos nyájaskodásában; és abban a szép, s értelmes magyarságban mellyel a különféle dolgokat oly kellemesen kifejezte a szerző, hogy az ő leveleit ki-ki érdemeseknek tarthatja a kiadásra.

Írtam Szombathelyen, Vas vármegyében, böjt előhavanak [február] 18. napján 1794.

Kultsár István

Hopp Lajos: A kézirat első kiadásáról²

Már Kultsár 1794-es Mikes-kiadásának bírálóját izgatta a kézirat ügye. (...) Bizonyára oka volt, hogy a kézirat közvetlen történetére nem tett célzást! Nem feszegették ezt a kérdést a Magyar Hírmondó (...) szerkesztői, a kiadás első ismertetői sem. (...)

Toldy kísérelte meg első ízben, hogy világosságot derítsen a leveleskönyv hazakerülésének útjára. Erre vonatkozó, 1861. évi Mikes-kiadásában előadott föltevését néhány biztosnak vélt – de vitatható, sőt cáfolható – adatra építette. Kellőképpen nem bizonyított föltevését az utódok, Toldy tudós tekintélye révén közhellyé merevítették, miközben fontos tényezők maradtak megvizsgálatlanul. (...) „Tán nem csalódom, ha azt hiszem, hogy a kézirat azon úton jött Kultsár kezeibe (...) maga báró Tót Ferenc által, ki 1762-ben, mint francia tüzértiszt Konstantinápolyban megfordulván, azt szerencsésen megmentette. Hazájába visszatérván, Tarcsán, Vas vármegyében lakott, a szomszédos Szombathelyen tanárkodó Kultsár István vele megismerkedett, s Tót halála után a kéziratot azonnal sajtó alá adta.” (...)

Ha hirtelen halála előtt Mikes nem rendelkezhetett a kéziratok sorsáról, leghívebb emberei tudhattak szándékáról és az otthoniakkal való levelezés módozatairól. Biztosabb és egyenesebb út is kínálkozott volna Mikes írásainak hazaküldésére, mint a francia földön élő emigráns általi. (...) Tót Ferenc személyét és a Leveleskönyv hazakerülésének kérdését Toldy fűzte egybe. Kultsár nem a kézirat hazahozatalával kapcsolatban említi Tót generálist, hanem tanúként. Vele, mint egyetlen élő tanúval próbálja bizonyítani, hogy Mikes nem sokáig viselhette a Levelekből ismert básbugi tisztséget, hiszen 1762-ben valószínűleg már nem élt, mivel az emigrációs telep akkor már fölsozlott. A kiadó tanúkat keresett, hogy megbizonyosodjék a Mikes által leírt dolgok hiteléről és az író személyéről. A külföldet járt idős generálissal való találkozás gondolata kapóra jött neki, s mint szemtanú szava sokat jelentett volna. Kultsár előszavából azonban kiderül, hogy Tót a bujdosók társaságának 1762-ben vélt fölsozolásán kívül semmit sem tudott Mikesről. Pedig róla még harminc év múltán is tudnia kellett volna valamit, ha valóban Tót hozta volna el az író, majdnem 20 kötet kéziratát. Kultsárnak meg kellett elégednie a történeti hitelességgel, ti. azzal, hogy valóban létezett Rodostóban II. Rákóczi Ferenc életében és fia, Rákóczi József halála után az a bujdosó kolónia, amelyről Mikes Leveleskönyvében 1758-ig tudósít.

De a lelkiismeretes kiadó ezzel nem érte be. Nemrég került elő levele a Mikes-família irataiban. (...) Mikes Jánoshoz írt levelében kéri: „Mikes Kelemen, aki a Rákóczi Ferenc fejedelemnek fő udvari tisztje vala, hol és micsoda atyáktól származott? Vannak-e most is élő atyafiai? Ő maga, hol és mikor halt meg? Mivel egy törökországi levelekből álló kézírást, akar kinyomtatni a Rákóczi Ferenc fejedelemnek, és a vele bujdosó magyaroknak történetei nevezete alatt – az említett történeteknek írója Erdélyben született Mikes Kelemen nevezetű.”

Ez a levél arról tanúskodik, hogy Kultsár Mikesről csak annyit tudott, ami a Törökországi levelek kéziratából kiolvasható volt. A választ Erdélyből vagy nem küldték el neki, vagy későn kapta meg, mert az előszóban semmi nyoma nincs a kért adatoknak. Kultsár levele és előszava arra vall, hogy Tót Ferenc azt sem tudta, hogy Mikes mikor halt meg Rodostóban. (...)

Mi vezette Toldyt Tóttal kapcsolatos föltevésében? Az a tény, hogy akadt egy szavahihető ember, aki ott járt Mikes halála körüli években, s aki éppen a kiadás előtti esztendőben, 1793-ban találkozott Kultsárral. Toldy véleményét alkotott abból a kevés adatból, ami kézzelfogható volt, vagy ami annak látszott. (...)

² Mikes Kelemen: Törökországi levelek és misszilis levelek. Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. Bp., 1966. I. kötet 355-365. old.

Toldy föltevése azzal fejeződik be, hogy Kultsár a kéziratot Tót halála után azonnal sajtó alá adta; mintegy összefüggést teremtve a kiadás és a generális halála között. Toldynak ez az elsietett ítélete sem helytálló. Mintha Kultsár Tót halálára várt volna, hogy a Leveleket kiadhassa. A kettő között semmi összefüggés nincs. A kézirat, s ezt Toldy is tudhatta, már 1792 júliusában a budai cenzornál volt. A nyomdai munkálatokat 1793-ban végezték el. A könyv 1794 februárjában látott napvilágot; márciusban már ismertetés jelent meg róla Bécsben. Úgy látszik, hogy Kultsár az előszó megírását érthetően a munka végére hagyta. A fiatal tudós professzor közben anyagot gyűjtött a korábban hivatalosan tiltott, később sem jó szemmel nézett téma tárgyiszorú, de óvatos beállításához.

Toldy egyébként is túlságosan is egyszerűen intézte el a kiadás ügyét, Kultsár egyedüli tevékenységére korlátozva. Holott az akkori időkben, az 1790–1794-es években, ez egyáltalán nem lehetett könnyű, gyors és egyszerű vállalkozás. (...) Szinte csodaszámba menne (...) hogy 1794-ben a Levelek (...) megjelenhettek, ha ott nem állna a címlap hátlapján a még 1792. július 10-én kelt engedély. (...) A könyv még a József császár halálát követő szabadabb mozgás utolsó eredményei közé tartozik. 1794-ben már semmi esetre sem nyerhetett volna engedélyt. Az előbeszéd, mely Rákóczi életrajzát is magában foglalja, 1794 böjt előhavanak [február] 18. napján kelt s így nyilvánvalóan engedély nélkül jelent meg. (...)

A fiatal szombathelyi tanárnak azonban aligha lehetett olyan tekintélye és összeköttetése, hogy saját erejéből egymaga adjon ki egy olyan könyvet, amelyben Magyarországon először támad föl az uralkodóház által befeketített kuruc fejedelem rokonszenves emberi alakja. Szüksége volt segítségre és talált is támogatókat, hiszen az általa Törökországi leveleknek elkeresztelt Leveleskönyv nemcsak előadásával, nyelvével és stílusával illett bele a magyar széppróza fejlődésmenetébe. Mint irodalmi téma merész, váratlanul új és vonzó volt a Rákóczi-hagyomány föléléseéről és terjedéséről tanúskodó időszakban. Kultsár bátor vállalkozása nem egyéni tett volt, hanem többek közös erőfeszítése! A kéziratot kiadás előtt többen is elolvashatták, hogy a megjelenés mikéntjét és lehetőségét eldöntsék. A Levelek kiadásának első lépései nem 1792-ben történtek meg. (...)

Toldy föltevésének helyessége önmagában vizsgálva is kétségbe vonható. Egy ideig mégis fenntartás nélkül elfogadták, pl. Thaly, Gyulai Pál stb. A hetvenes években Thaly olyan adatokra hívta föl a figyelmet, amelyek vitássá tették Toldy nézetét.

Thaly új véleménye a Hadi és Más Nevezetes Történetek³ 1789-i érdekes hírére alapult. A magyarbarát Szelim travniki basa halálával kapcsolatos hírt a szerkesztő, Görög Demeter irodalomtörténeti érdekű újsággal folytatja: „(...) A Szelimnél szolgált hazánkfia Szolnokról való a Tisza mellől, Mészáros nevezetű. Nevét azért tettük ki, hogy ezzel is megmutassuk, iránta való hálánkat, melyre azzal kötelezett bennünket, hogy itt Bécsben létekor egy igen ritka, magyarul írott könyvvel ajándékozott meg, melyet (...) Rákóczi Ferencnek Horvát nevezetű ősz szolgájától kapta, aki azt vallotta, hogy az említett könyvet Mikes (...) Rákóczi társa írta volna. (...)

A bujdosók körében tiszteletnek örvendő, a jelek szerint Mikes bizalmát is élvező Horvát István őrizte Mikes hátrahagyott kézirateit. Talán Mikes bízta rá féltett kincseit, a nála tíz évvel idősebb társára, aki 1761-ben megérte a 80. életévét. (...)

A Hadi és Más Nevezetes Történetek című újság 1789 júliusában indult meg. Mikessel kapcsolatos tudósítás még ez év november 27-én megjelent. (...)

Az újság a 1780-as évek második felében és 1790-ben kibontakozó nemesi mozgalom irodalmi szócsöveként a nemzeti nyelv szeretetét oltotta közel másfélezer előfizetőjébe. A szerkesztőket, s az általuk tartott irodalmi összejöveteleket a Bécsbe látogató magyar írók nem mulasztották el fölkeresni; még Kazinczynak is szüksége volt Görög Demeter támogatására. (...)

³ Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1789. 553-554. old.

A rendkívül művelt, fiatal Kultsár (...) 1789–1796 között Szombathelyen az ékesszólás tanára. Élénken érdeklődött az irodalmi és politikai események iránt, s már pályája elején két műve jelent meg nyomtatásban. Megfordult Bécsben, érintkezésbe került az ottani irodalmi élet író, szerkesztő képviselőivel. Szívvel-lélekkel kapcsolódott bele a nemzeti irodalmi mozgalomba. Ő is tanúja a közállapotoknak; Komárom megye azok között van, amelyek tiltakoznak a német nyelv behozatala ellen; a karok és rendek, fölháborodásuk jeléül, a pátenseket elégetik. A hazafias lelkületű, s a nyelvi-esztétikai kérdések iránt fogékony lelkes szombathelyi tanárnak, amint azt a Törökországi levelek előszava mutatja, nem sok buzdítás kellett ahhoz, hogy a Mikes-kéziratot kiadja.

Minden valószínűség mellett szól, hogy a kézirat Görögtől került Kultsárhoz. Még a II. József bukását követő engedékenyebb légkörben sem vállalkozhat Mikes művének kiadására Görög Demeter, aki előkelő bécsi körökben nevelősködött és későbbi pályafutása is az udvarhoz fűződő lojális szálakról tanúskodott. Nem vállalhatta a kiadást Görög Demeter szerkesztőtársa, Kerekes Sámuel sem, aki a Teréziánus magyar tanára volt, s a lapban egy időben az írás és a szerkesztés nagyobb részét végezte.

Ők tűzték ki pályatételt az első magyar tudományos nyelvtanra (1789), támogatták Révait Bessenyei Jámor szándékának bécsi kiadásában (1790), de a Rákóczi-emigráció hiteles, Habsburg-ellenes kirohanásokkal vegyes magyar nyelvű leírását helyzetüknél fogva nem adhatták ki. Mikes Leveleskönyve csak Magyarországon és csak ekkor jelenhetett meg. (...)

A politikai élet hullámzásait jól ismerő szerkesztők az egyetlen és járható megoldást választották, átadták a kéziratot kiadásra egy Bécshez közel lakó ismerősnek. Mikes kéziratának megjelentetését fontosnak tartották. Az 1786 óta tartogatott hírt, újságjuk megindulása után már az első hónapokban közzétették. (...) Kultsárral való együttműködésre enged következtetni az is, hogy az 1794. február 18-i előszóval megjelent Törökországi levelekről Görög és Kerekes újságja elsőként, már márciusban ismertetést közöl. Az új könyvekről szóló hírek között is elsőként említi a Mikes-kiadást, s az 1789-es közleményhez hasonlóan méltatja – mondván – „ritkán olvastunk magyar könyvet nagyobb gyönyörűséggel”.⁴

Kultsár szerepe a kiadás körül ma már világosabb, mint Toldy idejében volt.

Az 1796-os pozsonyi diétán, Mikes születésének 100. évfordulója után néhány évvel, Kultsár kezdeményezésére ünnepséget rendeztek. Ezen elsőben Csokonai verseit mutatták be, majd többen méltatták a Törökországi levelek íróját. Kultsár tudósítása a Mikes-levelek fogadtatásának pillanatát örökölte meg. (...) „Vitkovics kellemetes formában felolvasta a gyülekezet előtt Mikes LXVII. levelét, melyben Bercsényi halálát oly hívséggel [hűséggel] elsiratja. A déli idő elmúltával Nádasdy István alispán úr tisztelt házában a díszes öltözékű asszonyi rend társaságában szimpozion tartaték; (...) művelt szókban történtek lelkesedő emlékezések Mikes Kelemenről. Egy időben az Orsolya apácák templomi csarnokában a főtisztelendő papság által szent isteni tiszteletet tartaték, belefoglaltatva minden imádságba a Mikes lelkének üdvösségéért való buzgó fohászkodás. Kelemen László, a Budai Magyar Teátrum minden jó irányában hív [hű] vezére is készült néminemű ünnepségre teátrumában, de elbotla a jó szándék ama együgyű dolgon, hogy éppen egy hétnek előtte pártolás hiányában széjjelzüllött az aktorok nemes társasága. (...) Dicséretes az emlékezésre, hogy Révai úr miként apostola a hazai kultúra felvirágoztatásának, vitézi módra segített munkálkodásomban, hogy napvilágot lássanak Mikes egybegyűjtött levelei.” (...)

Révai Miklós tíz évvel volt idősebb Kultsárnál. Hányatott és mozgalmas életének munkában és erőfeszítésekben gazdag szakasza a 1790-es évek körüli periódus. Győri tanárkodása mellett a nyelvművelésért kifejtett lázas tevékenysége, az Akadémia felállításáért való szüntelen fáradozása közben Bécsben, Pozsonyban, Budán tűnik föl. Korábban

⁴ Magyar Hírmondó, 1794. 428-429. old.

Szombathelyen lévő kéziratokból Faludi munkáit rendezte sajtó alá nem kis nehézségekkel. A Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőinek anyagi támogatásával kiadja Bessenyei röpiratát. Sokirányú munkája közben Révai – még az esztergomi közös tanárkodásuk előtt – kapcsolatba került Kultsárral.

Mint tapasztaltabb, s a II. József utáni és I. Ferenc föllépte közötti időszakban tekintélyes szerepet játszó professzor, fölhívhatta a bécsi szerkesztők figyelmét a tehetséges Kultsárra. Elláthatta tanácsokkal az anyagi gondokkal küzdő sajtó alá rendezőt. Közbenjárhatott, vagy kapcsolatai révén sikerre vihette a kiadás ügyét a budai cenzornál. A „vitézi módra” segítség annak a jele, hogy a kiadás munkálatai nem folytak zavartalanul. A kiadói viszonyokat és a politikai élet tüneteit ismerve, Kultsárnak Révai személyére való hivatkozása a bécsi magyar irodalmi társaságot állítja a Törökországi levelek kiadásának hátterébe. (...)

Magyarázatra szorul Kultsár hallgatása arról, hogyan jutott a kézirathoz. Az átmeneti engedékenység után bekövetkező elnyomásnak, a cenzúra kíméletlenségének, s az 1794 utáni irodalmi élet megbénulásának jeleit a kiadó az előszó keltezése időpontjában már tapasztalta. (...) Kultsár, aki filológiai utalásaiban hét forrásműre hivatkozik háromlappos előszavában, a fontos személyi forrásközlést nyomós okok híján aligha mulasztotta volna el. 1791–1792 közepéig talán még elmondhatta volna a Mikes-kézirat történetét is az előszóban. Nem ok nélkül változtatta Kultsár a kiadás eredetileg tervezett címét – Rákóczi Ferenc fejedelemnek, és a vele bujdosó magyaroknak története – a Rákóczi nevét elfedő Törökországi levelekre. A kiadó eljárását igazolja az a tény, hogy felsőbb udvari körökben egyáltalán nem vették jó néven Mikes Leveleinek megjelenését. (...)

Véleményünket alátámasztja Kultsár levele, amelyet a kiadással kapcsolatban Festetics Györgyhez írt. Ezáltal vált ismertté, hogy a Leveleskönyv kiadásának anyagi fedezetét gr. Festetics György bocsátotta rendelkezésre. (...) A Mikes-kiadás ajánlása szándékos elhagyásából következett volna a kézirat sorsára vonatkozó mély hallgatásának okára is. (...)

A kiadó és a bécsi magyar írók jól ismerték Festetics hazafiúi érzelmeit. A nem túlságosan lojális főúr 1790-ben tagja volt annak a magyar tiszti társaságnak, amely folyamodványt nyújtott be az országgyűléshez, hogy a magyar ezredeket állítsák teljesen magyar lábra. Lépését Bécsben nem jó szemmel nézték, s ez is közrejátszott, hogy az őt hűtlenség gyanújával terhelő politikai légkörben kilépett a hadi szolgálatból, és keszthelyi birtokaira vonult vissza. A korábbi kapcsolatok folyományaképpen került ide Kultsár a 1790-es évek végén nevelőnek Festetics László mellé.

*

Gebhardi: Magyarország históriája⁵

Kultsár Híradása a készülő kötetről⁶

Egy oly dicsőséges nemzet, mint a magyar, mely már kilencszáz esztendőnél tovább uralkodik Európának napkeleti részében, minthogy a külföldieket is viselt dolgai által méltó álméltkodásra gerjeszti, illendő, hogy fiainak és leányinak olyan könyvet nyújtson kezeikbe, melyből ezek nagy eleiknek fényes tetteiket ébresztő például olvashassák.

Ugyanis, hacsak őseink példáit szemel előtt nem viseli az ifjúság, lehetetlen, hogy lassanként nemzeti méltóságáról el ne feledkezzék, lehetetlen, hogy el ne fajuljon. Ellenben

⁵ Magyar Ország Históriája Gebhardi Lajos Albert munkáiból magyarázta Hegyi József; megigazította, és 1803-ig folytatta Kultsár István. Pest, 1803.

⁶ Pest, 1802. 4. old.

buzgó hazaszeretetet, a királyhoz való hívséget [hűséget], és az ország közjávára önnön elszánásunkkal összekapcsolt törekedést gerjeszt szívünkben a nemzetünk történeteinek figyelmes olvasása. Úgy kell tehát tekinteni a hazai históriát, mint a nemzeti tulajdonságok leghívebb örökítőjét, és a közjónak legszükségesebb, leghathatósabb eszközét.

Erre nézve hazafiúi kötelességemnek tartottam, hogy nemzetemnek édes anyanyelvünkön, azon a polgári állapotunkat legbizonyosabban fenntartható nyelven, oly könyvet ajánljak, melyben az országnak legrégibb változásai a magyar nemzetnek egész a mostani időkig folytatott történeteivel együtt feltalálhatók.

A könyv: Magyarország históriája. Gebhardi Lajos Albert munkáiból magyarázta Hegyi József. Megigazította, és 1803-ig folytatta Kultsár István. Pesten, Trattner Mátyás betűivel.

Ilyen egész munkát, mely a legrégibb homályos nyomon kezdődően folyvást közelget a mai napnak fényes világához, egy buzgó, és hazáját szerető nemzetnek csak említeni is elegendő. Tudja ő, hogy valamint ezen országban lakó maradékaikban még most is közöttünk fennlevő, régi nemzeteknek emlékezetes változásai mostani állapotunknak nagy megvilágosítására szolgálnak; úgy a mi viselt dolgaink unokáinknál ébresztő oktatásuk lesz. Azért örömmel fogadhatja ezt a könyvet, mely nem hízelkedő biográfiát, vagy száraz krónikát; hanem a közboldogságának kútforrásait, és eszközeit nyomozó históriát foglal magában. Én, kiadásával eddigi hiányosságát akartam pótolni az efféle könyveknek. Azon igyekeztem, hogy úgy, mint az előttem való író jeles tulajdonságokkal díszeskedik, az én folytatásom is tiszta és értelmes magyarsága, válogatott tárgyai, és minden részrehajlás nélkül való írása által magát megkedveltesse.

Az egész munka mintegy 110 árkusra terjed, és 4 kötetre oszlik. Nyomatatása ilyen szép egy arányos papirosra, ezen a betűkkel és, ily nyolcad formában lesz. A hosszabb történetek megnevezett cikkelyekre osztatnak, és a könyv végére egy tökéletes lajstrom kerül.

Mind a négy résznek árát 5 forintra határoztam oly módon, hogy, aki ezen áron kívánja megvenni, jövő augusztus végéig vagy nálam, vagy az alább feljegyzett uraknál magát jelentse; mert a magukat jelentő urakon felül lévő példányok más kézre fognak szállani és drágábban árulhatni.

A könyv nyomatatása jövő 1803. esztendő elején bizonyosan elkészül. Azért József napi vásárkor a vevők vagy maguk, vagy az itt nevezett urak által mind a négy részt együtt kezeikhez vehetik. Csakhogy, ha addig le nem tennék, akkor elküldeni az 5 forintokat el ne mulasszák.

1802. május 30.

*

Ajánlása Festetics Györgyhöz⁷

Méltóságos Gróf!

Jeles tulajdonság az a magyarban, hogy általában mind igen buzgón szereti hazáját, igen nagyra becsüli nemzetét. De mégis ezen buzgóság kiváltképpen kitetszik némelyekben, kiket érdemeik a közrendből kiemelve a félistenek közé helyeztek. (...) Ily szelíd angyalát tiszteli most hazánk Méltóságodban. Kiben midőn egy nagy léleknek bölcsességét álmélkodva látja, jótevő hazaszeretetét a külföldiekkel is dicsekedve ismerteti.

⁷ Pest, 1803. 4 kötet

Lehetetlen is, hogy az a múzsa, aki minden tudósoknak s tudományoknak igaz kedvelője s gyámolítója; aki nemzetünket a többi virágzó európaiak nyomába segíteni fáradhatatlanul igyekszik, ne légyen a köztiszteletnek tárgya. (...)

Ki ne ismerje meg bölcsességét midőn legnagyobb figyelmességét azon mesterségekre fordítja, mely az országok gazdagságának valóságos kútforrása; midőn a mezei gazdaságot keszthelyi Georgikonja által oly szerencsés előmenetellel gyarapítja, hogy az ott tanult gazdaságbéli tisztek máris elterjedtek az országban. (...)

Más hasznos mesterségek tökéletesítésére, a kellemetesekek megkedveltetésére fordított bőkezű adakozása megmutatja, mely hasznos légyen a gazdagság, ha egy bölcsnek kezében forog. (...)

Fönn tartják jótéteményeinek emlékezetét azon nemes ifjak, kiket Méltóságod a keszthelyi nevelőházban nagy költséggel neveltet, hogy az országnak jó tisztviselői lehessenek. Fönn tartják azon jövődöbéli magyar vitézeink is, kiknek a hadtudományokban való oktatására az utolsó országgyűlésen 40.000 forintot föláldozott.

De mi szükség itt megelőznöm a históriát, melynek valaha Méltóságod oly jeles tárgya lesz? Mi szükség azokat emlegetnem, amik minden hazafinak szívében az ércnél tartósabb jelekkel föl vannak jegyezve? Én ugyan megvallom, hogy mindenkor oly tisztelettel, oly hálás érzéssel néztem országos érdemeit, hogy ezen Magyarország históriáját Méltóságodnak ajánlani, és ezáltal az igaz hazafiuságnak példáit szaporítani elmúlhatatlan kötelességemnek ítélem.

*Méltóságos grófnak igaz tisztelője:
Kultsár István*

*

Előszava az olvasóhoz

A magyar nemzet, minután csillag-vezérei alatt e mostani boldog országunkat elfoglalta volna, hogy vitézségének, mely még akkor a nemzeteknek egyetlen egy dicsősége volt, nyilvánvaló jeleit adná, a többi európai országot is fegyvere által megremegtette. Így bő zsákmánnyal gazdagodva megkívánta a csendes békességet, melyben dicsőségének fénye alatt fáradtsággal szerzett javaival állandóan és bátran élhessen. Erre a királyi méltóság leghathatósabb eszköznek látszott. István volt az a születésére s tulajdonságaira nézve legérdemesebb személy, kit a nemzet legfőbb hatalmával, Róma koronájával fölékesített.

Érezték is a későbbi maradékok ezen bölcs választásnak hasznát mind a külső veszedelmek eltávoztatásában, mind a belső boldogság megszerzésében; mert királyainknak nyolcszáz esztendő megmaladó rendjük több olyan dicsőséges fejedelemmel tündöklik, akikről álmélkodás és tisztelet nélkül nem emlékezhetünk. Ugyanis ki ne tisztelje I. István királyunk nevét, ki hatalmát egyedül nemzete boldogítására fordította, a szomszédokkal tartós békességet szerzett, jó és állandó rendet szabott a belső igazgatásnak, a nemzet erkölcsének szelídítésére, az istentisztelet gyarapítására tanítókat állított. Fönn lesz mindenkor II. Andrásnak emlékezete, ki, hogy a nemzet lelkét nemesebb érzésekre fölemelné, és az országnak kész védelmezőket szerezne, a közszabadságot megerősítette s megalbóvította. El nem múlhat IV. Bélának híre, ki csaknem egészen eltörölt nemzetét bölcs intézeteivel mintegy újonnan teremttette. Károly Róbert sok új rendelkezései, Nagy Lajos hatalma és dicsőséges uralkodása, I. Mátyás bölcsessége és vitézsége fönn marad mindenkor a magyarok emlékezetében. Fönn marad: miképp szabadította meg I. Lipót országunk nagy részét a török igtától, mint intézte el III. Károly a törvényszékeket, a tudományok és mesterségek

elterjesztése által nemzetünket mennyire boldogította Mária Terézia; az a szerencsés fejedelem, aki a nemzet szeretetében fölhalálta királyi székének ingadozhatatlan erősségét.

De ezen fényes példák meg nem homályosítják más hazafiak érdemeit, kik időről időre a hazaszeretetnek igen láthatós jeleit adták, kik tanácsaikkal ápolgatták, kincseikkel segítették, s fáradhatatlan munkásságaik által végbevitték a jó fejedelmek akaratát. Így a nemzet néha legnagyobb hatalomra és dicsőségre fölkapott. Így a legirtóztatóbb veszélyekből is szerencsésen kivergődött. Így lett, hogy a IV. Béla alatt lévő végső pusztulás után I. Lajosnak hatalma a Balti-tengertől Nápolyig terjedt; a várnai veszedelmet Mátyásnak Ausztrián, Csehországon és Szilézián nyert uralkodása követte; a mohácsi vérontást és a pogány török soká tartó szorongatásait Mária Terézia alatt a hosszas békesség, a tudományok és mesterségek virágzása elfelejtette. Szerencsés változások! Melyek megmutatják a magyar nemzet nagyra termett lelkét és mindenre alkalmas tehetségét, ha vagyon vezető anygala, aki a dicsőség templomába szólítsa.

Hazánknak változó állapota, és eleinknek még a legnagyobb viszontagságokban is tündöklő hazafiúsága mindenkor jeles tárgya volt a históriának. Kívánva olvasták ezt a külföldiek; a hazafiak pedig mint a nemzet iskolájában gyönyörűséggel mulatoztak. De régtől fogva nem lehetett a magyar történetek olvasása olyan kellemes, mint mostan, midőn Európát a szörnyű változások csaknem sarkából kiforgatván, az emberi alkotmányoknak és nemzeti rendtartásoknak változandóságára emlékeztetnek. (...)

Eddig ugyan részint deák nyelven, mely hazánkban csaknem anyanyelvvé vált, olvashattuk a nemzet történeteit. (...)

Gebhardi Lajos Albert, aki tavaly október 26-án mint hannoveri könyvtáros életének 67. esztendejében meghalt, midőn a lüneburgi akadémián történelmet tanítana, több jeles históriás könyvén kívül írta (*Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten* Leipzig 1778–1782. IV. Th.) Magyarországnak, és a véle összekapcsolt tartományoknak históriáját, mely Guthrie világtörténetének XV. része. Itt ő először a legtávolabb való régiségen kezdván megismerteti olvasóival a magyarok bejöveteleig ezen országokban megfordult nemzetek változó állapotát. Azután a magyarok dolgait egész 1777-ig úgy adja elő, hogy mindenkor az országnak közboldogságára, és a nemzet jussaira ügyel. Messze terjedő mély tudományát, éles vizsgálódásait, egyenes és bátor ítéletét minden sor bizonyítja. Szintén így folytatja a tartományok históriáit is a két utolsó részben. Azért megérdemli, hogy ily fontos munkája a magyar nemzettel is közöltessék. (...)

Hegyi József, az ájtatos iskolák szerzetbeli pap volt az, aki ezen hazafiúi fáradságot magára vállalta, és Gebhardiból országunknak mind régi, mind újabb történeteit anyanyelvünkre fordította. Mely igyekezete noha magában is fölötte dicséretes, de azért még nagyobb köszönetet érdemel, hogy a hazafiakban fölgerjesztheti a históriai kútforrásoknak a külföldieknél való nyomozását (...).

Midőn tavaly Nagy Lajos országlására, arra a magyarok arany idejére tartozó tárgyakat szedegetnék, akkor jött kezemhez ez a segítő kézre régen várakozó magyarázat. Én megfontolván a hazában a magyar históriás könyvek elritkulását, és ugyanakkor a históriák szükséges voltát mind a nemzet tulajdonságainak fönntartására, mind a hazafiúság nevelésére. Azt is illendőnek tartván, hogy tudja a nemzet magamagáról, amit az idegenek róla tudhatnak. Kiadását magamban eltökéltem, és hogy becsét annál inkább növeljem, 1777-től fogva a most folyó esztendőig a legújabb történeteket folytatásképpen magam hozzáadtam. Így készült egy teljes história, melynek első része a magyarok bejövetele előtt ezen országokban lévő dolgokat foglalja magába az első kötetben: ezek a régi történetek; a második rész a magyarok hatalma alatt történt változásokat három szakaszban, ugyanannyi kötetben: ezek az újabb történetek. Az I. szakasz a magyarok eredetéről V. Lászlóig; a II. szakasz I. Mátyás királytól III. és IV. Ferdinándig; a III. szakasz I. Lipóttól a mostani esztendőig. Az első rész nélkül sem nemzetünk bejövetelekor történt dolgait nem érthetjük, sem a most is közöttünk lakó

nemzetek eredetét nem tudhatjuk; a második résznek e mi időnkig való folytatása pedig mely hasznos legyen, azt nyilván megmutatja, hogy így a fejedelmek jótéteményei a feledékenységűtől megmentvén, az élőkben hozzájuk való nagyobb szeretetet gerjesztenek, a maradékainkra pedig róluk jó hírt hagynak.

Remélem, hogy e három vezér személy: Árpád, Mátyás, Lipót, észrevetetik az olvasóval, hogy olyanokon illendő kezdeni az időszakaszokat, kik érdemeiket magukkal nem vitték a koporsóba; a nemzetségekre való avult fölosztástól pedig csak azért is méltó elállni, mert aszerint csaknem egy ágnak kellene lenni, vagy igen soknak.

Az egész részek fő és apróbb cikkelyekre vannak fölosztva, melyek az olvasónak nyugosztalására szolgálhatnak. A tárgyak lajstromát minden kötet végéhez ragasztottam, hogy az egészet egy tekintettel ki-ki átláthassa. Ha a bevezetésben egy kis változás történt is, egyébiránt Gebhardinak nemcsak előbeszélése, hanem jegyzetei és utasításai is többnyire megmaradtak. Némely jegyzeteket a könyv folytatában tettem hozzá, melyek az övétől *–jellel különböznek; némelyeket pedig a negyedik kötethez ragasztok a hibák jobbításával. De ide sem tettem mindazt, amit kívántam volna, nehogy az egész munkát fölöttebb megnagyobbítsam, megdrágítsam, vagy új históriát írni, nem pedig másét kiadni láttassam. Talán nemsokára valamely nagylelkű hazafiak segedelme által készülhet egy oly eredeti magyar história, mely az eddigieknél bővebb és fontosabb lesz. Addig is szelíd olvasó élj azon nemzettől kölcsönözött könyvvvel, melyet fegyveres elődeink javaiból gyakorta kiforgattak.

Pest, 1803. március 1.

Kultsár István

*

Krónika

Jankovich Miklóshoz a Krónikáról⁸

Tekintetes Úr!

Azon időt, melyben a Krónikát köszönettel átadom, egyszersmind arra akarom fordítani, hogy a régi jeles kézírások kiadásáról értekezsem. Iderekesztem tehát gondolataimat. Ha némely jegyzékek, kipótolások, vagy másolások szükségesek, ne terheltelessék följegyezni. (...)

Pest, 1804. június 29.

Kultsár

*

Jelentés – Előszó⁹

⁸ OSzK, Kézirattár: Fond 16/893. 1. levél.

⁹ Kultsár István: Krónika. A Mohácsi veszedelemtől a bécsi békülésig Magyarországon, Erdélyben, Havasalföldön, és Moldvában történt dolgokról. Pest, 1805. 136 old.

A tizenhatodik és tizenhetedik században szüntelen változások ostromolták hazánkat. E csapásoknak valamint tárgyai voltak, úgy hű jegyzői is lett sok hazafi. Számos kézírásunk van, melyek vagy egész időszakaszoknak huzamos históriáját, vagy különös történetek rövid jegyzését foglalják magukba. Az utolsók annál nagyobb figyelmet érdemelnek, mennél veszendőbbek kicsinységük miatt: noha sokszor a nagy történetek titkos, és igaz okait ők fedezik fel. De a nagyobb idő-tájaknak hosszas leírásai már első tekintettel fontosaknak látszanak. És valóban a környülállásos, elbeszélés által a dolgot hitelesebbé, az eredeti magyarság által kellemetesebbé teszik; a közjónak hasznait vagy kárait bővebben előadják; a jó hazafiak érdemeit elhíresítik, így az olvasót okosságra, erkölcsre oktatják.

Ezen okokra nézve jelenik itt meg a Székelyek krónikája (Annales Siculici) mely 1529. esztendőtol fogva a XVII. század elejéig terjed. De, mivel sok esztendőben csonka, másokban igen sovány, azért Gyulafy Lestárból, Szindi Jánosból, s több egykori írókból megbővítettett; kiváltképpen némely eredeti levéllel, melyekből a jövődöbeli történetíró vagy új igazságnak nyomára, vagy előbbinek bizonyosságára juthat. Mindezeket Hevenesi kézírásaiból (...) válogatta a kiadó. Azonkívül maga nemcsak az egész kézírást sok deák szótól megtisztította és a deák leveleket megmagyarázta, hanem mind az elejét, mind a végét meg is tágitotta, hogy az olvasók figyelmességét két jeles történet közé szoríthassa.

Több efféle munkákat lehetne közölni a hazával, melyek valamint az olvasásra kellemeteseek, úgy az ország históriájának gyarapítására alkalmasak volnának. De minekelötte oly terjedelmes szándéknak végbeviteléhez kezdjen a kiadó, ezen Krónikával mintegy kóstolóképp akarta megkínálni az olvasókat. Hogyha evvel kedvet talál, egyszeriben hozzáfog azon két rendbéli munkának kiadásához, melyeket a magyar történetek megvilágosítására s megbővítésére elintézett.

Az első: Magyar történetek gyűjteménye, mely a XVI. és XVII. századbéli eseteket akkori kézírásokból előadván, megmenti a feledékenységtől azon apróbb tudósításokat, és leveleket, melyek a huzamos históriákban még helyet nem találtak. A másodiknak ez lesz a címe: Eredeti történetírók. Ezek mind nagyobb és eredetképpen magyarul írt munkák, melyek többnyire az írók idejében történt dolgokat hitelesen előadják. Egymás után így következnek: Mikó Ferenc, Kemény János, Szalárdi János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Babocsay Izsák, Beniczky Gáspár. Ugyanezen renddel fognak ők kiadatni is.

Még nevezet szerint ezeket senki a nemzetnek nem ajánlotta. Reméli tehát a kiadó, hogy annál kedvesebb lesz szándéka, mennél többféle lehet azon kettős gyűjtemény haszna. De van ezeken kívül több derék munka, melyeknek kiadásához más tudós hazafiak jobb módot találhatnak. Kéri azért őket a nemzet dicsőségére, hogy azokat a hazai históriának gyarapítására kiadni, s ezáltal a hazának egy méltó áldozatot tenni igyekezzenek. Most minden nemzetek, a Jeges-tengertől kezdve a forró éghajlatig, tulajdon nyelvüknek és a tudományoknak művelésén iparkodnak. Nékünk tehát, kiknek elei háromszáz esztendő előtt is csinosan tudtak mind az országlásról, mind a tudós dolgokról anyanyelvükön szólni, most elnémulnunk nagy illetlenség volna.

Pesten, 1804. mindszent napján (november 1).

Kultsár István